

Оксана СИЛКА,

*доцент кафедри всесвітньої історії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;*

Лариса СИНЯВСЬКА,

*доцент кафедри історії та етнології України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

МУШКЕТ ЛЕОНІД ПАВЛОВИЧ: ПОГЛЯД ІЗ СІМЕЙНОЇ ХРОНІКИ

В історії національно-визвольної боротьби українців 1917–1923 рр. ім'я Леоніда Мушкета стоїть поряд із іменами 38 українських патріотів, яких в результаті зради було заарештовано чекістами, відправлено до Лук'янівської в'язниці і розстріляно. Серед них лише Леонід Павлович Мушкет отримав 10 років ув'язнення. Ким він був — «підпільником», «талановитим інженером», «одним із отаманів повстанського руху»? Як склалася його доля в радянські часи?

Але історія життя та діяльності Леоніда Мушкета до цього часу не потрапила у поле зору дослідників. У нашому розпорядженні є лише коротка замітка у книзі Романа Ковалю «Коли кулі співали» та поодинокі згадки про участь Леоніда Павловича у повстанському русі, які фактично переказують/дублюють інформацію Р. Ковалю.

Основою цього повідомлення стали матеріали із сімейного архіву родини Черненків, а саме світлини та спомини сестри першої дружини Леоніда Мушкета — Ганни Михайлівни Черненко (народжена Савченко). Ганна Михайлівна ще будучи підлітком особисто була знайома з Леонідом, його батьками, сестрами та братом. Протягом кількох років спілкувалася з ним. Але й цього замало для висвітлення людської долі, для з'ясування умов формування націоналістичного світогляду Леоніда Павловича. Сподіваємося, що історики, які ґрунтовно займаються проблемами Холодного Яру та Чорного Лісу, ще зацікавлять постать Леоніда Мушкета і з'явиться історико-біографічний нарис, який стане в один ряд із дослідженнями про Ларіона Завгороднього, Дениса Гупала, Мефодія Голика-Залізняка, Трохима Компанійця, Василя Ткаченка, Костянтина Здобудь-Волю, Івана Ляшенка, Григорія Яковенка, Юрія Дробатковського та ін.

Батько Леоніда — Павло Євстафійович Мушкет свого часу закінчив юридичний факультет одного з університетів, після його закінчення

працював юристом у Полтавській губернії (імовірно, у Лубнах). Паралельно для отримання додаткових прибутків підзаробляв приватними уроками. Серед його учениць була донька управителя одного з маєтків міста, шведа Ераста Самера — Олена. Між молодими людьми виникли почуття і вони одружилися. До цього шлюбу Ераст Самер ставився прихильно, бо через свої погані звички (пияцтво, картярство) його статки залишали бажати кращого і родина з шістьма дітьми могла залишитися без засобів для існування. Після одруження всі турботи про родину свого тестя були покладені на плечі Павла Євстафійовича.

На початку 90-х років XIX століття він переїжджає до повітового містечка Золотоноша Полтавської губернії, де відкриває власну нотаріальну контору. У періодику «Адрес-календарь» Полтавської губернії за 1904 рік зазначено, що цього року в Золотоноші працювало два нотаріуси, одним з яких і був Павло Мушкет. Відповідно до «Табелі про ранги» він мав чин колезького секретаря, що відповідало X рангу. Цей чин не надавав статусу ні особистого, ні родового дворянства, що, своєю чергою, заперечує окремі відомості, нібито Леонід Мушкет походив із спадкових дворян м. Золотоноші.

Будинок Мушкетів розташовувався у центрі міста. За споминами Г. Черненко, «жили Мушкети на широку ногу. Олена Ерастівна утримувала цілий штат прислуги: двірника-садовника, куховарку, покоївку». У будинку жили Ераст Самер, його діти — Василь, Марина, Олексій, Катерина. У родині Олени та Павла підростали четверо дітей — Леонід, Зінаїда, Надія та Віталій. На прожиток заробляв один Павло Євстафійович. Мабуть, маючи на те причини, з часом він почав «заглядати до чарки». Дружина була «легковажна жінка, колекціонувала коштовності та на балах отримувала перші нагороди за танці», ще й найменший син народився з вадами психіки.

Старший син Леонід, імовірно, народився у 1895 році вже в Золотоноші. Оскільки чоловічу прогімназію у місті було відкрито у 1906-му, він отримав, швидше, домашню освіту. Далі продовжив навчання в Імператорському технічному училищі (сучасний Московський державний технічний університет ім. М.Е. Баумана), одному з провідних технічних учбових закладів Росії. За словами Р. Ковалю, чекісти називали його «хитрим і розумним чоловіком».

Родова легенда переповідає, що свою майбутню дружину Євгенію Савченко Леонід побачив у щілину гімназійного паркана. Вона йому так сподобалася, що ледь не наступного дня він вже заслав сватів. Женя народилася у с. Деньгах Золотоніського повіту в селянській родині. Батько був підрядчиком (прорабом) з будівництва залізниць. Він будував залізницю у Гадячі, в Сибіру на Амурі, а також частину Гришино-Ровенської залізниці, яка проходила поблизу села Деньги. Родина була велика, окрім Жені виховувалися ще два брати та дві сестри. Необхідність забезпечення освітою своїх дітей змусила Михайла Івановича Савченка купити землю і переїхати до Золотоноші. На пропозицію Леоніда Михайло Іванович спочатку відповів відмовою, мотивуючи неможливість щас-

ливого подальшого сімейного життя різним соціальним походженням: «Вони пани, і ти, дочко, йому не пара». Але упертий Леонід все-таки наполог на своєму. У 1914 році молоді взяли шлюб, обвінчавшись у м. Черкасах. Гучного весілля не було, адже «гриміла війна, лилася кров».

Через деякий час хвороби Павла Євстафійовича почали про себе нагадувати все частіше. На сімейній раді було вирішено продовжити навчання Леоніду, здобуваючи освіту юриста, щоб успадкувати батькову справу, який помер у 1916 чи 1917 році. Молоде подружжя відправилось до Москви, але за деякий час повернулося. Важко сказати, що було причиною: чи неможливість навчання у революційній Москві, чи прагнення реалізувати себе на батьківщині як прибічника Української Народної Республіки.

Повернувшись у Золотоношу в 1918 році, Леонід зіткнувся з надмірним захопленням своєї матері кайзерівською владою у місті. Вона відкрито виявляла свою прихильність до німців, організовувала бенкети та бали. Не в змозі це бачити, Леонід із дружиною переходять жити на хутір до мами Євгенії у будинок, де було всього дві кімнати. Батько Жені був убитий у 1918 році.

Далі знову цитуємо Р. Ковалю: «Мушкет, українець за походженням та український шовініст за духом, весь час відчував потяг до петлюрівських підпільних кіл. Ще з моменту зародження петлюрівщини на Україні він пішов на службу в петлюрівську армію, служив у галицьких частинах, якими командував полковник Здобудь-Воля...». Своєю чергою, Ганна Михайлівна Савченко пише наступне: «В країні точилась громадянська війна, Леоніда не мобілізували, він був білобілетник, яка хвороба в нього була, я не знаю. Щось було не в порядку зі слухом, бо вуха завжди затикав ватою».

Соціально-політична ситуація в країні у 1919 році яскраво відбилася і в житті невеличкого містечка Золотоноша. На початку травня сюди увійшли загони отамана Григор'єва і тримали владу до середини місяця, потім бійці Задніпрянської бригади хазяйнували до середини серпня; з серпня золотонісцями керували денікінські війська до того часу, коли наприкінці грудня 60-та стрілецька дивізія та 3-тя окрема кавалерійська бригада Червоної армії остаточно встановили у місті радянську владу. Тоді Леонід разом з дружиною залишають Золотоношу і від'їжджають з міста разом з відступаючими військами Денікіна.

Ганна Михайлівна пише: «В Одесі вони дуже бідували від холоду, голоду, нервових стресів. Це все дало Жені тяжку хворобу шкіри — вовчанку». Оселившись у місті, Леонід Павлович входить у зносини з Костянтином Здобудь-Волею, який періодично приїздить у місто до своєї двадцятирічної дружини Марії Антонівни. Важко сказати (до появи нових фактів), яка роль відводилась Леоніду у повстанському русі, але беззаперечним є те, що з цього часу він є його активним учасником, імовірно, очолює одеський осередок. Р. Коваль про Леоніда Мушкета: «Як спеціаліст-інженер він винайшов турбіну внутрішнього згорання і застосовує її до аероплана, що дає можливість зменшити вагу аероплана в 5-6 ра-

зів; потім він винайшов нову вибухову речовину, яка за силою перевищує всі існуючі вибухові речовини майже в 10 разів; також винайшов спосіб уведення повітря в звичайні гранати-лимонки, що збільшує силу розриву (вибуху) в 5-6 разів. Всі ці винаходи, здавалося, мали б бути передані радянській владі як нові досягнення в галузі військової техніки, але Мушкет, не будучи прибічником останньої, через деяких своїх знайомих знайомиться з капітаном американського міноносця № 242, через якого веде переговори про можливий продаж своїх винаходів американцям чи англійцям». А взагалі Мушкет прагнув свої винаходи передати «у розпорядження істинної української влади».

Ганна Черненко про Леоніда Мушкета: «Він десь на вулиці познайомився з молодою людиною на прізвище Гуляйполе і дав йому свою адресу, бо ця людина сподобалась йому своїм розумом і всебічними знаннями. Раз чи два цей чоловік приходив до наших».

У матеріалах кримінальної справи за № 1136 зазначено наступне: «По приїзду в Одесу Здобудь-Воля закладає петлюровську ячейку, в которую вступає Мушкет Леонид, являющийся одним из деятельных помощников Здобудь-Воли в его контрреволюционной работе».

Далі ідуть усім відомі події ліквідації Холодноярської республіки, арешт та ув'язнення всіх тих, хто мав відношення до Холодного Яру та Чорного Лісу. Дякуючи Роману Ковалю, який оприлюднив зміст «Архівної кримінальної справи № 1136 відносно Завгороднього І.З. та інших», знаємо, що 18 січня 1923 року холодноярським отаманам висунули офіційне обвинувачення в бандитизмі, організації та участі у збройному виступі проти «радянської влади», а 24 січня — обвинувальний висновок. Цією ухвалою справу холодноярських отаманів «судді» об'єднали зі справами Костянтина Здобудь-Воли, Івана Ляшенка, Григорія Яковенка, Юрія Дроботковського та Леоніда Мушкета.

У «Звинувачувальному акті» від 24 січня 1923 року зазначене наступне: «...и в середине 1922 г. обстановка внутреннего фронта на грани Кременчугской, Николаевской и Екатеринославской губ. напоминала время расцвета повстанчества. К этому времени в Знаменском и Елисаветградском районах оперировали банды Завгороднего, Зализняка-Гупало и Черного Ворона, общей численностью 120 сабель, при пулемётах, обладающие весьма значительной активностью. Помимо этого, указанные банды располагали большими потенциальными силами в виде подпольных ячеек, организаций, повстанческих и наемных сотен. Все эти скрытые кадры усиленно готовились к выступлению, дожидаясь момента всеобщего восстания, с тем, чтобы по общему сигналу подняться и стать в ряды действующих банд. Чрезмерная насыщенность этого района к.-р. элементами и высокая активность бандитизма заставили ГПП обратить внимание на район Холодного Яра с его уцелевшими последними могиками бандитизма и контрреволюции старой формации и тактики. Туда была брошена сильная ударная группа, которой после длительной разработки были достигнуты следующие результаты: выявлен и снят ряд существующих к.-р. повстанческих организаций,

ликвидировано бандитское подполье, целиком захвачена группа лесных атаманов, и частично арестована группировка степных атаманов».

За наслідками слідчих дій до розстрілу було засуджено Ларіона Завгороднього, Мефодія Голика-Залізняка, Дениса Гупала, Тимоша Компанійця, Олексія Добровольського, Василя Ткаченка, Юрія Дроботковського, Григорія Яковенка, Здобудь-Волю (Костянтина Блоху), Івана Ляшенка, а Леоніда Мушкета — до 10 років ув'язнення і три роки позбавлення прав після відбуття покарання, звинувативши їх у бандитизмі та збройному повстанні проти Радянської влади. Відлік терміну ув'язнення Леоніда Мушкета починався з 27 вересня 1922 року. Йому було 28 років.

Г.М. Черненко: «Виявилось, що це був організатор національно-контрреволюційного заговору. Був суд. Гуляйполе розстріляли, а Леоніду дали 3 роки в'язниці. Таємно перевезли його в Київ (Лук'янівська в'язниця). А Женя хвора, знесилена не могла його (чоловіка) відшукати. Спасибі, добрі люди навчили, як це зробити. Продавши якісь речі, Женя переїжджає до Києва і три роки носить під в'язницю чоловікові передачі. Продавала свої речі, підробляла одноденними заробітками, допомагали друзі, рідні. Дуже тяжко було, вона дуже змарніла. Коли Леоніда звільнили і вони приїхали в Золотоношу, то один із родичів сказав: «А в тюрме було краще жити, чем стоять с передачею под тюрмой».

І далі в усіх нечисельних історичних дослідженнях одне й те саме — доля Леоніда Мушкета невідома.

І вже готуючи цей матеріал до друку, ми, вивчаючи іншу проблематику, у фондах Челябінської обласної наукової бібліотеки натрапили на книгу «Использование водной растительности в сельском хозяйстве» (Челябинск, 1960), автором якої був Леонід Павлович Мушкет. Чи можливо, щоб «цей» Мушкет, був «нашим» Мушкетом. Нам дуже хотілося підтвердити цей факт. Працівники краєзнавчого відділу надали у наше розпорядження дві невеличкі статті, в яких мова йде про челябінського інженера-аграрника.

Отже, ім'я Леоніда Павловича Мушкета стало відомим громадськості Радянського Союзу у 60-х роках, коли він висунув ідею про те, що на території уральських озер (т. зв. «блакитна цілина») можна і потрібно організувати сільськогосподарське виробництво з вирощування рису, пшениці й інших злакових культур. Він є не лише автором теоретичної розробки, а й безпосереднім її виконавцем. Активну підтримку в цій справі йому надав голова одного із колгоспів, де існувало дослідницьке поле. Восени, після збору врожаю, Леонід Павлович розсилав за власний кошт зразки зерен для всіх бажаючих. А таких, як свідчить автор статті «Ода «чудикам» було чимало, адже в осінньо-весняний період поштарі до скромної однокімнатної квартири у старому будинку приносили листи мішками. Він намагався задовольнити попит усіх бажаючих. Одночасно вів записи про свої експерименти.

Проведення сільськогосподарських експериментів було лише справою для душі. Основним місцем роботи Леоніда Павловича була викладацька робота у відділі підготовки кадрів Челябінського тракторного за-

воду. Реалізуючи себе як інженер-механік, він викладав цикл технічних дисциплін.

За свої ідеї/розробки в галузі освоєння «блакитної цілини» Леонід Мушкет був обраний членом Географічного товариства Радянського Союзу; інформував науковий загал про свої експерименти на одному із засідань Товариства у Москві. Був достатньо обізнаний з подібними експериментами, які проводяться у різних країнах; стверджував, що з часом, коли буде збільшуватися потреба людства у продуктах харчування, воно неодмінно зверне свою увагу на можливості «блакитної долини» — прибережний морський шельф та внутрішні водойми, на які не впливають «капризи» природи.

Коли Леоніду Павловичу було за 70 років, з боку Міністерства аграрної промисловості надійшло запрошення переїхати до Москви і проводити свої експерименти у власній лабораторії. Але вік узяв своє. Леонід Павлович відмовився.

Натомість у Челябінську він був місцевою «родзинкою», його з радістю запрошували на виступи у Будинок культури, він брав участь у диспутах в місцевому Інституті культури, різних культурних об'єднаннях. Ось як про нього пише керівник літературного об'єднання Челябінського тракторного заводу, поет Юхим Григорович Ховив: «Собеседником и рассказчиком он был интереснейшим, его можно было слушать часами. Мне очень нравились его быстрая, немного лающая речь, мягкое украинское «г», точный образный язык. У него был выпуклый рот мыслителя, живые серые глаза, быстрые жесты, маленькая крепкая фигурка».

Нам вдалося з'ясувати, що Леонід Павлович підтримував дружні стосунки з родиною міністра охорони здоров'я академіком Петровським, його дружиною — доктором геолого-мінералогічних наук, лауреаткою Ленінської премії, яка кілька разів відвідувала його у Челябінську.

Яскравим є опис діяльності Леоніда Мушкета, який дивом зберігся в одному з регіональних журналів «Урал». Вважаємо за потрібне подати його повністю: «Квартира Леонида Павловича Мушкета напоминает лабораторию ботаника: она вся заставлена банками с самыми различными водными растениями. Растет в озёрах манник. Он содержит столько же крахмала, сколько лучшие злаки. И у инженера появилась смелая мысль: а не скрестить ли манник с пшеницей? Так и поступил: пыльца пшеницы была нанесена на цветы манника. Осенью на нем образовались крупные колосья с семенами величиной с пшеничное зерно!

Еще интересней оказался опыт с посевом рдеста в водоеме рядом с подсобным хозяйством Челябинского тракторного завода. Озеро заросло колосьями с крупными листьями. И к ним начали собираться стайки гусей и уток.

О своих опытах инженер-агроном сообщил во Всесоюзную сельскохозяйственную академию имени В.И. Ленина. Там его поддержали. В нескольких колхозах и совхозах Челябинской области ведется изучение водяных культур для использования их на корм».

Що ж до особистого життя, нам відомо небагато. Після трьох років ув'язнення 31-річний Леонід Мушкет з дружиною Євгенією спочатку повертаються до Золотоноші, але неможливість влаштуватися на роботу змушує чоловіка поїхати до міста Ізюм Харківської області. З цього часу, з деяких причин, життєві шляхи Леоніда та Євгенії розходяться. Ми знаємо, що у Челябінську Леонід Павлович проживав разом зі своєю дружиною, яка була його підтримкою, опорою і однодумцем. Вона залишила цей світ раніше за нього. Дітей у них не було. Останні свої роки український патріот, талановитий інженер, винахідник та агроном прожив у прийомній родині, яка надала йому можливість не занепасти духом, продовжувати мислити і реалізовувати свої задуми.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що життя та діяльність Леоніда Павловича Мушкета, одного з активних учасників петлюрівського повстанського руху 1921–1923 років у Правобережній частині УСРР, що стала центром боротьби проти комуністичного режиму, за повернення до влади уряду УНР, гідне і повинно стати об'єктом історико-біографічного дослідження.

1. Золотоношский уезд // Адрес календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год / издание Полтавского губернского статистического комитета. – Полтава, 1904. – С. 1–46.
2. Инженер-агроном // Урал. – 1962. – № 2. – С. 186.
3. Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206 / Р. Коваль. – К. : Історичний клуб «Холодний Яр», 2007.
4. Кравцевич-Рожнецкий В. Западня для атаманов / В. Кравцевич-Рожнецкий // Зеркало Недели. – 2002. – № 32 (407) 24–30 августа. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/3000/3150/35845/>. – Назва з екрана.
5. Мушкет Л.П. Использование водной растительности в сельском хозяйстве / Л.П. Мушкет. – Челябинск: Кн. изд-во, 1960. – 14 с.
6. Стегній П.А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху) / П.А. Стегній; Кременчуцький держ. політехнічний ін-т. – Кременчук, 2000. – 18 с.
7. Ховив Е. Ода «чудикам»: из воспоминаний [о писателе Б. Гринфельде, худож. С.Э. Блажевиче, дет. писателе Ю. Подкорытове, биологе Л. П. Мушкете, языковеде Г.А. Туберте] / Е. Ховив // Челябинский рабочий. – 1995. – 6 сентября.
8. Черненко Г.М. Моїм онукам дорогим...: рукопис / Г.М. Черненко // Сімейний архів родини Черненків. – К., 1986–1992. – 132 с.

Анотація. У статті висвітлюються невідомі сторінки життя українського патріота, учасника національно-визвольної боротьби 20-х років ХХ століття Мушкета Л.П.

Ключові слова: національно-визвольна боротьба, сімейний архів, Мушкет Л.П.

Аннотація. В статті освітаються неізнані сторінки життя українського патріота, учасника національно-освободительного руху 20-х років ХХ століття Мушкета Л.П.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, семейный архив, Мушкет Л.П.

Summary. In the article highlights unknown pages of life Ukrainian patriot the participant of national liberation fight 20 years XX century Mushcet L.P.

Key words: national liberation fight, family archive, Mushcet L.P.